

El paradís perdut
de Mercè Rodoreda
CARME ARNAU

edicions

62

CARME ARNAU

El paradís perdut de
Mercè Rodoreda

Una família de Sant Gervasi

Edicions 62

Barcelona

Queda rigorosament prohibida sense autorització escrita de l'editor qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra, que serà sotmesa a les sancions establertes per la llei. Podeu adreçar-vos a Cedro (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra (www.conlicencia.com; 917021970 / 932720447).

Tots els drets reservats.

Primera edició: octubre del 2015

© Carme Arnau, 2015

© d'aquesta edició: Edicions 62, s. a.,
Diagonal, 662-664, 08034 Barcelona.
info@edicions62.cat
www.edicions62.cat

Fotocomposició: Víctor Igual, s. l.

Imprès a Bookprint

DIPÒSIT LEGAL: B. 22.938-2015

ISBN: 978-84-297-7467-2

UNS APUNTS SOBRE PERE GURGUÍ

Abans de centrar-nos en la infantesa de Mercè Rodoreda val la pena d'aturar-nos, ni que sigui breument, en la desconeguda figura de Pere Gurguí, tan important per a ella. I en dos escenaris, lligats als seus primers anys, Premià de Dalt i Bunyol. El naixement de Pere Gurguí ens porta, de fet, a un poblet ara proper a Barcelona, Premià de Dalt, abans Sant Pere de Premià, a tocar dels boscos de pins i del mar, amb una intensa circulació de vaixells comercials que enllaçaven, també, amb Amèrica, on transportaven vins, teixits, queviures...; l'aglomeració a tocar del mar va créixer força i va esdevenir Premià de Mar, separant-se, així, de Premià de Dalt. I potser com a homenatge al patró del poble, sant Pere, Pere Gurguí va ser batejat amb aquest nom, a l'església parroquial, el mes de març del 1855; concretament el dia 16, tres dies després del seu naixement; ho podem llegir al registre parroquial, amb una escriptura pulcra i en un català precís. A més de Pere, li van imposar els noms de Bonaventura i Eudald. Era fill d'Anton Gurguí i de Rosa Fontanills, d'una sòlida masia que encara es conserva, Can Cinto Manent, que ha donat nom a un dels seus tranquils carrers, segons sembla. A la mateixa església, més de vint anys més tard, Pere Gurguí es va casar amb Àngela Guàrdia. Ara en castellà, podem llegir a l'acta del casament que ell era «soltero, minero y domiciliado en ésta, de edad veintiséis años, hijo legítimo de D. Antonio, natural de Sarriá y habitante de ésta,

y de Dña. Rosa, natural y habitante de ésta»; pel que fa a Àngela Guàrdia i Clusella, procedia de Manresa, i sabem que era «habitante en Barcelona, hija legítima de Don Juan, labrador, y de Doña Francisca, de Castellbell, vivientes, habitantes de Barcelona. En el veinte y cuatro de enero de mil ochocientos ochenta y dos, recibieron la bendición nupcial. Y para que esto conste lo firma Miguel Bertrán, cura párroco».

Dues dades de Premià, la vila del jove Gurguí, ens poden ajudar a situar-lo: una, el percentatge d'alfabetització, tan deficitària llavors (va ser el 1877), que era del 28,3% (38,7% per als homes i 18,1% per a les dones). Ell, però, era un home instruït, atret per la poesia i a qui agradava escriure; devia assistir, per tant, a l'escola amb profit, malgrat no cursar cap carrera. L'altra dada es refereix al seu ofici, minaire, i és que la construcció d'una mina no era ni econòmica ni senzilla, ja que requeria el treball d'un especialista, a més de cert nivell d'organització per part dels regants. I, pel que fa a la muller, Àngela, és la futura «mamà Angeleta», com se la va denominar a la família —segons el costum de llavors—, i esdevingué un exemple de bondat i de treball. Va ser la mare dels quatre fills que va tenir Pere Gurguí i, precisament, va morir del part del darrer, Joan, nascut a Barcelona l'any 1894, a la casa familiar de Sant Gervasi, encara no convertida en Casal Gurguí. A Bunyol, en canvi, va néixer Montserrat, el 2 de maig del 1886, gairebé deu anys abans que Joan. El fet s'explica perquè Anton Gurguí s'hi havia traslladat com a contractista d'obres de la línia fèrria que havia d'unir Conca, València i Terol; el trasllat, segons sembla, es va produir a causa d'una situació econòmica puntualment difícil. Amb empenta, va afrontar l'aventura, i la família el va seguir. A Bunyol els va quedar una casa, a la qual Pere Gurguí es refereix en més d'una carta. Podem llegir, per exemple, que escriu al fill, recordant aquella època allà de benestar econòmic, i quan el noi ja està a punt de retornar, l'any 1920, que espera que el pugui acompanyar a Bunyol: «La campaña de Buñol te gustará

mucho, y aún conservo en mi poder el llavín del reservado de 1^a de FC, cuando con tu madre íbamos a Valencia desde Buñol».

Pere Gurguí, en parlar de Bunyol, es refereix a la «Suïza valenciana», mentre es construïa aquesta via fèrria que va modernitzar el país, essencial per a la comunicació i el comerç. Tanmateix, l'estada de feina esdevingué tràgica per la mort, de còlera, de la seva mare i el seu germà, d'una banda, i, també, de l'altra, de dos fills seus, un nen i una nena, que es deien Antoni, com l'avi, i Agnès, «enterrats allà el 1885 quan lo còlera», recorda en una carta, molts anys més tard.

De fet, a Catalunya es van produir fortes epidèmies de còlera, el 1885 i, abans, el 1865, el 1855 i el 1834. La seva expansió, segons Manuel Risques, va desencadenar «una psicologia col·lectiva de terror a la qual no era aliena la ineficàcia dels remeis mèdics i sanitaris fins llavors vigents [...]. La província de València no tan sols fou la més llargament afectada [l'any 1885] del 5 de febrer fins al 8 d'octubre, sinó que tingué la població censada com a epidèmia més elevada de tot l'Estat: 630.321 persones, entre les quals van diagnosticar-se més de 45.000 casos, dels quals més de 21.600 foren mortals».

Per la correspondència, sabem poca cosa de la vida de Pere Gurguí en terres valencianes, però, gràcies a *La Renaixensa*, de la qual va ser corresponsal, ens podem assabentar d'alguna dada. En realitat, només hi ha una carta de Pere a la seva muller abans de la mort dels fills, escrita en un castellà convencional i pompós, des de Bunyol, mentre Àngela s'ha quedat a Requena; la signa amb el nom de Pedro i recorda, sobretot, la muller i l'hereu amb aquestes paraules: «Todos los momentos que no he de ocuparlos en los trabajos los paso recordándote, así como a mi querido hijo, pudiéndote asegurar no pasa hora que no se hable de nuestro Antonio. [...] Un abrazo y miles de besos os envía a ambos tu Pedro», mentre que a sota afegeix: «¿Y nuestra nena?».

Les morts dels petits degueren ser un cop fort per al jove ma-

trimoni, però un any més tard, el 1886, van tenir una nena, Montserrat. Pere Gurguí, a més, va aprofitar aquesta estada de feina, com acabem de dir, per fer de corresponsal del diari *La Renaixensa*, amb els membres del qual se sentia estretament vinculat, «companys de causa», segons sempre els denomina: Àngel Guimerà, sobretot, i Pere Aldavert, periodista prolífic, que n'eren l'ànima. Així, a més dels articles que va escriure sobre la situació del país i la marxa de les obres del ferrocarril, hi podem trobar, també, notícies de la seva vida. El 8 d'agost del 1884, precisament, apareix en el diari la referència a Pere Gurguí com a corresponsal de Requena, el pare del qual és el constructor de la línia de Conca. Així mateix, la publicació ens informa, un any més tard, el dia 13 d'octubre del 1885, que Anton Gurguí ha perdut a Requena, en divuit mesos, l'esposa, un fill i dos néts. Antoni, de fet, va ser un nom important i recurrent en la família. Gairebé deu anys més tard d'aquestes morts, s'hi va haver de sumar la de la «mamà Angeleta», el 1894, quan ja estaven instal·lats a Barcelona, a la mateixa casa de Sant Gervasi, carrer París, 8 (actualment Manuel Angelon). En aquest cas es va tractar d'una mort de part, el de Joan, en un moment en què sovintejaven —com els avortaments—. Una carta d'un amic ens confirma la nova, una carta de condol i de dol, amb un voraviu negre, tant en el sobre com en el full —hi deu haver algun traspàs en la seva família, aquests dols que es manifestaven amb els vestits negres, també—. La carta arriba el mes d'abril del 1894, i hi podem llegir que qui l'escriu s'ha assabentat del traspàs de la muller de Pere Gurguí per *La Renaixensa*, on ha pogut llegir aquesta dolorosa pèrdua, la de «sa Sra. esposa, tan excel·lent i de tanta bondat de cor per a quants la coneguérem». Li escriu, també, que «compta amb les amistats que l'ajudaran a suportar-ho, les de qui, com tots nosaltres, estimen Déu, la família i la Pàtria Catalana; gent de cor i de nobles sentiments», destaca. De fet, la coneguda trilogia dels Jocs Florals —tan importants per a l'eclosió del catalanisme—

era, justament, Pàtria, Fe i Amor, aspectes que van ser centrals en la vida de Pere Gurguí. La carta es clou amb uns mots delicats: «Als vostres caríssims fillets, a na Montserrat i a n'en Joanet un record i una carícia de part nostra». D'aquesta manera, Pere Gurguí es queda vidu amb dos fills petits per pujar. I ha de buscar una dida per alimentar el nadó, aquestes dides que les classes benestants llüïen en els passeigs, ben vestides i enjoiades, amb davantals i còfies, com ho feien els veïns dels Gurguí, els Farriols, que vivien davant per davant en una torre que havia de ser important en la infantesa de Mercè Rodoreda.

Potser el fet d'haver provocat la mort de la mare en néixer —de la qual, evidentment, ell no va tenir cap culpa— va ser un retret que Joan va escoltar, molts anys més endavant, en tornar de l'Argentina, quan la vida familiar es degué enverinar, perquè les cases poden convertir-se, més d'una vegada, en nius d'escurçons. Si més no la nena, que ja havia esdevingut adulta, ho degué escoltar i, novel·lista de cor, ho va incloure a *Isabel i Maria*, novel·la inacabada, amb molts elements biogràfics, i escrita ja a l'exili; es tracta d'una ficció centrada en una família que manté unes relacions endogàmiques, plenes d'una violència que es palpa en l'atmosfera que s'hi crea, justament en una torre de Sant Gervasi amb jardí; les protagonistes femenines són una mare, Isabel, i la seva filla, Maria, que viu dividida entre dos oncles, l'un bondadós, Joaquim, i l'altre gasiu, Lluís; aquest darrer arriba a Barcelona des de Bordeus quan la nena té dotze anys, a més —i no cal insistir pas gaire en les relacions biogràfiques—. En un moment determinat, l'oncle Lluís examina el seu passat i, com a home que se sent rebutjat per la família, pensa: «No em pot veure ningú, però a l'hora de pagar tot ha de sortir de mi». En llegir *Isabel i Maria*, assistim a forts enfrontaments domèstics, i en un d'ells es retreu a Lluís, precisament, el fet de ser el causant de la mort de la mare: «No

m'estranya que matassis la teva mare quan vas néixer», li etziben. I és que, en les novel·les de Mercè Rodoreda, hi acostuma a haver més veritat que no pas en les dades i les informacions que ens ha deixat de si mateixa. En això s'assembla a una altra escriptora famosa, Colette, igualment marcada per la seva infantesa i, en el seu cas, per la mare, dona singular i jardineria experta, que no volia ni podia ser com les altres dones. La valorada escriptura de Colette interessà Rodoreda, atreta per jardins i flors, d'ençà de la infantesa.

Les cartes de Pere Gurguí ens permeten acostar a aquesta figura escassament coneguda, malgrat la importància que sembla que va tenir en la seva joventut. De fet, ell mateix esmenta, i més d'una vegada, que havia estat redactor de *La Renaixensa* —probablement només corresponsal—, i redactor, aquí sí perquè hi figura en la nòmina, de *L'Arch de Sant Martí*; aquesta degué ser la seva època daurada, els anys noranta del segle XIX, quan era un catalanista abrandat i incansable, com ho va ser tota la vida. I, per demostrar-ho, a les publicacions se'l qualifica «d'entusiasta catalanista D. Pere Gurguí», mentre es destaca, també, la gran activitat que desplega: participa com a orador o conferenciant en actes diversos, llegeix poemes amb competència... A més de destacat catalanista, se'l devia considerar honrat i íntegre; un fet ho demostra: l'any 1888, la junta directiva de la Lliga de Catalunya va quedar constituïda de la manera següent: president, Lluís Domènech i Montaner; vicepresident, Àngel Guimerà, mentre que el tresorer era Pere Gurguí. Aquest fet explica que, malgrat que *La Renaixensa* va intentar mantenir una difícil neutralitat política, va acceptar una relació amb la Lliga de Catalunya, primer, i, a partir del 1892, amb la Unió Catalanista. En el cas de *La Renaixensa* —fundada el 1871 com a quinzinari, i diari a partir del 1881, fins que plegà el 1905—, el sector vigatà hi tingué una gran importància, i Jacint Verdaguer, mossèn Cinto, en va ser la figura més cèlebre i reconeguda. Pere Gurguí, que el degué tractar o,

si més no, conèixer —potser a la redacció del diari, al carrer Xuclà, 13, lloc de reunió i tertúlia de redactors, amics i subscriptors—, va mostrar una autèntica veneració per ell, i d'aquí, és clar, la idea del monument. I, més endavant, fins i tot la decisió de fer-lo sant, una decisió que reflecteix el seu tarannà, la d'un home tan lliure com singular. Pel que fa a *L'Arch de Sant Martí*, el portaveu més radical del catalanisme d'aquells anys, va sortir del 1884 al 1892 —primer setmanalment, després bisetmanalment—, i duia el subtítol de «Periòdic polític defensor dels interessos morals i materials del país»; en l'article de presentació podem llegir: «Som catalanistes: heus aquí la nostra política expressada en un sol mot». Ha estat considerat un dels periòdics més remarcables del moment, i Josep Narcís Roca i Farreras, articulista polític, destaca en un dels seus articles més citats, «L'autonomia condició d'avenç», els grans avantatges que Catalunya trauria d'un règim d'autonomia política.

Les dues publicacions, a més, van fer campanya a favor del moviment autonomista irlandès. Es tracta, de fet, d'un model que va merèixer l'atenció preferent dels nacionalistes catalans al llarg de gairebé cinquanta anys, des de les primeres actuacions de la Home Rule League fins més enllà de la constitució de l'Estat Lliure d'Irlanda, el 1922. *La Renaixensa*, en concret, es va fer seva la causa irlandesa i va veure en aquell poble un exemple de constància i fermesa que havia de servir de patró a d'altres que, «com la pobra Irlanda, pateixen fam i set de justícia». Tant Irlanda com Polònia van resultar models de reivindicació nacional, amb l'indubtable protagonisme que el fet religiós i el clergat catòlic hi tenien. Àngel Guimerà, en el seu discurs com a president dels Jocs Florals del 1889, va demanar justament:

Episcopat de Catalunya, gireu los ulls a l'episcopat de Polònia i d'Irlanda. Sou los pastors; no és tancant los ulls, no, com se guarden les ovelles.

En la correspondència, Pere Gurguí es refereix més d'una vegada a Irlanda, un model que valora, i fins i tot envia un article al seu fill, ja l'any 1920, titulat «La amplitud ideal del catalanisme», arran de la mort de l'alcalde de Cork, Terence MacSwiney (1879-1920), després d'una vaga de fam de 74 dies, on es destaca la voluntat europea del catalanisme amb aquestes paraules:

Los catalanes sentimos la causa patriótica de los demás pueblos. Los movimientos nacionalistas del mundo, después del propio país en que se desarrollan, en parte alguna son seguidos con más interés que en Cataluña. Hoy podemos observar que después de los irlandeses son los catalanes quienes más profundamente han sentido el martirio y la muerte del héroe irlandés.

Home expansiu a qui agrada fer visibles els seus ideals, vol que, al costat de la bandera catalana, la irlandesa també voleï al casal. I, quan el fill torni, hi afegirà l'argentina, li escriu, atès que l'Argentina és un país que tampoc no li desagrada perquè s'ha deslliurat de la tutela espanyola, que tant li pesa, a ell i als seus. De fet, ell, considera Madrid, no només causant del desgavell econòmic i polític del país, sinó també d'unes actuacions desencertades a Barcelona. I, pel que fa a les consignes amb què acostuma a cloure les cartes, «Visca Catalunya!» i «Catalunya i Avant!», sobretot, fan encara més explícit aquest profund catalanisme, ben bé una mena d'ADN seu. I, per saber la procedència de la segona, ens veiem obligats a fer un breu apunt: el lema es remunta al moll mateix del catalanisme, el Centre Català, inaugurat el 1882, que va ser durant uns pocs anys la illusió unitària del naixent catalanisme polític, segons Llorenç i Vila, i antecedent de la Unió Catalanista. El primer president de l'entitat va ser Frederic Soler, autor teatral molt popular, conegut com a Pitarrà, mentre que el vicepresident, Valentí Almirall, va fer-ne el discurs inaugural, per l'absència de Soler, el 17 de juny, i va aca-

bar dient que calia agafar una divisa i que aquesta divisa seria «Catalunya i avant, avui, demà i sempre». Aquesta divisa va ser, així, gravada a l'escut del Centre Català. Inicialment, sense cap mena de voluntat política, era més aviat un ateneu, però posteriorment es va demanar el pas a aquesta actuació. Seguint la proposta de la Lliga de Catalunya d'aplegar en un organisme les diverses entitats catalanistes de les comarques, es va crear la Unió Catalanista, la segona assemblea de la qual tingué lloc a Manresa el març del 1892, on es van aprovar les Bases per a la Constitució Regional Catalana, conegudes com a Bases de Manresa, el primer projecte d'Estatut d'Autonomia. En aquest sentit, s'ha destacat que vers el 1898 tots els sectors catalanistes estaven adherits a la Unió Catalanista —hi havia, a més, una Associació Democràtica Catalanista Catalunya i Avant—. Segons Borja de Riquer, els anys noranta del segle XIX van estar marcats per l'ampliació del moviment catalanista, ja que hi va haver llavors un significatiu increment de la pluralitat ideològica i de la influència social. Van ser els anys, a més, en què els sectors més progressistes van perdre força, mentre que va augmentar el protagonisme de la Unió Catalanista, de caràcter molt divers però amb predomini dels sectors conservadors i culturalistes, més vinculats al món de la Renaixença.

La figura de Pere Gurguí hi encaixa perfectament, i, de fet, aquesta va ser la seva època daurada, com hem avançat, evocada en més d'una carta. Pel que fa a la Unió Catalanista, va gaudir d'un prestigi creixent, sobretot a partir de l'endemà de la desfeta colonial del 1898, que els seus dirigents i els mitjans de comunicació afins ja havien previst; a partir de llavors, el catalanisme ja no va ser considerat una «simple extravagància de quatre poetes», sinó un moviment polític influent que calia integrar en un projecte de govern renovador. Pel que fa a *La Renaixença*, aspirava al complet reconeixement de la personalitat política de Catalunya i defensava més l'autonomia que no pas la descentralitza-

ció, propera a les tesis separatistes. Aquest és ben bé el pensament de Pere Gurguí, que vol l'autonomia de Catalunya si no és possible l'opció separatista, que, tanmateix, prefereix. En canvi, no sembla adonar-se de la difícil situació social i en cap carta no fa esment dels obrers, i en ben poques, dels sindicats, en els quals només veu un entrebanc per al progrés de la seva ciutat, una ciutat que ell vol comercial i pacífica. «Catalunya i avant!» resulta, doncs, un encertat resum de la figura de Pere Gurguí, un reconegut i modèlic catalanista, i és una consigna que més endavant la seva néta també havia d'adoptar, ella que va seguir amb veneració les paraules i l'ensenyament de l'avi. Una notícia confirma, un cop més, la notorietat de Pere Gurguí, en aquest cas una notícia que ens dona Josep Pla. Concretament, a l'*Homenot* que dedica a Santiago Rusiñol, explica que el 14 de novembre del 1894, el tren matinal de Barcelona va arribar a Sitges sense retard, i en va baixar un grup de persones «conegudes i selectes». En la llarga llista, hi figura el nom de Pere Gurguí. I Pla fa una descripció que ens transporta ben bé a una època i a una manera de ser i d'actuar, al tarannà del futur constructor del monument a mossèn Cinto, de fet:

A la plaça de l'estació s'organitzà la comitiva. S'avançà Pere Romeu, muntà un cavall i empunyà una bandera catalana altíssima. (En aquell moment, Rossinyol es feia dir Jaume perquè feia més país.) Lluís Labarta, amb molta gràcia, muntà un altre cavall. Romeu i Labarta foren homes molt alts, llarguíssims, de perfil acusat, amb unes barbes imponents. Romeu representava el banderer i Labarta el banderer suplent.

L'acte, s'havia portat en secret, i, per si de cas que es tractava d'una processó, els sitgetans havien posat cobrellits a balcons i finestres. Però va ser una processó cívica, el motiu de la qual era el lliurament de dos Grecos —un pintor que tot just començava

a ser reconegut—, comprats a París per Santiago Rusiñol i destinats al Cau Ferrat. Després, Pla continua:

Tot el grup es dirigí a la Torreta, sobre el mar, on, en un envelat constituït a l'efecte, se serví el que llavors s'anomenava un banquet: cinc o sis plats i *ramillet*, gelat, cafè, licors, i tot plegat regat amb xampany francès.

Imaginem que va ser un dia rodó per a tots els participants, un dia per explicar. I també, sense cap mena de dubte, per a Pere Gurguí. Busco en l'índex de noms de les *Obres completes* de Josep Pla per veure si hi ha algun afegit al nom, però només hi figura «Pere Gurguí», res més (volum XIV, p. 408). Tanmateix, la seva participació en la festa demostra que no era pas un desconegut entre els homes que llavors comptaven. Un poema ho confirma, un poema escrit a mà, sense signar ni datar, d'origen incert, el títol del qual és «A Catalunya» i que comença així:

Lluitant per mons estranys
ens resulta deliciós
pensar en los companys
de nostre país laboriós.

I, ja al final, podem llegir:

Si els catalans de la terra
fóssim com Pere Gurguí,
ja tindríem la gran guerra
de la Independència allí.

Qui el devia escriure? No ho sabem; en tot cas, demostra un cop més que el pensament catalanista de Pere Gurguí era prou conegut. I per aquest motiu es va sentir satisfet de la creació de la Mancomunitat, l'any 1914, en la gran manifestació en la qual va

participar, esperançat. I més endavant, quan la Lliga va assolir el predomini durant una pila d'anys, mentre s'afeblia la Unió Catalanista, ell i d'altres companys de causa hi continuaren fidels i van retreure a la Lliga que no havia fet prou per Catalunya, com explica el «Memorial que els catalanistes dirigeixen a la Lliga Regionalista», de l'any 1920. Més avall ens hi referirem, però avancem què hi podem llegir: «Així veiem com minva l'entusiasme patriòtic i com es malmeten els sacrificis que tota una generació ha fet per la nostra Pàtria. No hem d'oblidar que les pàtries es fan amb amor i sacrifici, i la nova tàctica del nacionalisme de la Lliga precisament és tota una altra: extreure de la Pàtria el major benefici possible a favor d'aquells escollits que s'han pres la direcció de la política catalana». I, és clar, Pere Gurgú ho ha de denunciar, perquè Catalunya ho és tot per a ell: un ideal, sobretot, que ha d'arribar a bon port. I quan el rei Alfons XIII visita Barcelona aquell mateix any 1920, escriu al seu fill, que li deu preguntar com ha anat la rebuda —perquè tots dos segueixen puntualment les notícies dels països respectius—:

Con respecto a Alfonso XIII, se le recibió como se debe al jefe del Estado —yo no me entusiasmé como otros—, y lo mismo se hubiese hecho al presidente de la República, si así hubiese resultado; y hubiese sido mucho mayor si hubiese traído algo resuelto con respecto a Cataluña y la Mancomunidad, o sea el gobierno nuestro, ya que no puede ser la independencia como yo y muchos deseamos.

I acaba amb la consigna de sempre, la de tants anys enrere: «Visca Catalunya lliure i avant!». Aquesta esperança de llibertat i de progrés la va plantar en el cor de la seva néta, on va fructificar com una llavor poderosa. Ho demostra de manera clara el fet que una jove Mercè Rodoreda escrigui, a *Polèmica*, unes paraules que a l'avi li hauria agradat poder llegir, i sentir-se, així, orgullós de la seva néta, tan adorada per ell com ho va ser Catalunya:

I em parleu en començar, i jo en parlo per acabar, de Catalunya i la seva llengua; cal que us digui, per parlar-ne abans que res, i per damunt de tot, que em sento catalana i, com a catalana, patriota. [...] Jo conec gent catalana o anticatalana, que s'han mofat si cap dia han sabut del meu patriotisme. Gent que ha viatjat, gent a la qual sembla de més bon gust —perquè és millor el que han vist— de lloar-ho, menyspreant el que haurien d'estimar. I no m'he indignat, perquè no pot indignar-me la manca de sentit comú. I, com he pogut, els he fet entendre que jo estimo el que és meu no per bonic, o per bell, o per superior, no! Només perquè és meu, i per això ho estimo per damunt de les altres coses. Sé que hi ha millor; però això, en comptes de fer minvar la puixança dels meus sentiments, l'aferma; i mai res ni ningú no farà que m'avergonyeixi del meu amor per aquesta Catalunya tan meva.